

Na koncu istaknimo da ovo izdanje baš u obliku u kakvu se pojavljuje pruža mnogostruke mogućnosti paleografskih, općelingvističkih i komparativističkih proučavanja.

VINKO GRUBIŠIĆ

DAS TETRAEVANGELIUM DES MAKARIJE AUS DEM JAHRE 1512. DER ERSTE KIRCHENSLAVISCHE EVANGELIEN-DRUCK. Faksimile-Ausgabe. Besorgt und eingeleitet von HEINZ MIKLAS unter Mitwirkung von STEFAN GODOROGEA und CHRISTIAN HANNICK. *Biblia Slavica, Ser. IV: Südslavische Bibeln*, Bd. 1, Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh 1999, XLVIII+291 str.

U nizu faksimilnih i kritičkih izdanja *Biblia Slavica* (glavni urednici Hans Rothe i Friedrich Scholz) kao prvi svezak u seriji koja nosi naslov *Južnoslavenske Biblije* izašao je faksimil prvotiska ćirilčnoga crkvenoslavenskoga evanđelja iz 1512. godine. Ovo je izdanje započeo pripremati prerano preminuli Božidar Rajkov iz Arheografske komisije u Narodnoj biblioteci »Kiril i Metodij« u Sofiji, a zgotovio Heinz Miklas uz suradnju Stefana Godorogea i Christiana Hannicka.

Edicija se sastoji od predgovora, uvoda i faksimila. Kako saznajemo iz predgovora, urednik H. Miklas temeljito je nadopunio prvobitnu skicoznu studiju S. Godorogea o prvotisku prema u međuvremenu izašloj knjizi Evgenija L. Nemirovskog *Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift, Band II (Die Druckereien des Makarije in der Walachei und von Giorgio Rusconi in Venedig)*, Baden–Baden, 1997. Christian Hannick je s liturgijskog aspekta opisao četveroevanđelje. Faksimil je napravljen prema tri primjerka evanđelja. Kao temelj poslužilo je najbolje sačuvano evanđelje Narodne biblioteke »Ivan Vazov« u Plovdivu (sign. RC II.32), a sporedni izvori bili su primjerci biblioteke manastira Rila (sign. L 1/11) i Narodne biblioteke »Kiril i Metodij« u Sofiji (sign. RC 512.1). U uvodnom dijelu (VII–XLVIII) objavljena je studija o *Četveroevanđelju* koja sadrži poglavlja: *O povijesti tiskovine, Predaja, Kodikologija i paleografija, Jezik, Sadržaj i tekstologija, Bibliografija* i popis kratica.

Četveroevanđelje iz 1512. godine izdanje je jedne od najstarijih ćirilskih tiskara, vlaške tiskare. Nakon pojave ćirilčnoga tiska u Krakovu 1491. g., zatim u Cetinju 1494., i u Vlaškoj je otvorena tiskara, koja je počevši od 1508.

djelovala četiri godine. U tom su periodu tiskane tri knjige, *Služabnik* iz 1508. g., *Oktoih* iz 1510. i *Četveroevandelje* iz 1512. Tetraevandelje je prvo bilo poznato znanstvenoj javnosti. Kako je opis evanđelja iz manastira Hopovo u Fruškoj Gori ostao u rukopisu, *Četveroevandelje* je otkriveno istom 1813. kada je ruski bibliograf Vasilij St. Sopikov opisao primjerak iz Ruske državne biblioteke u Moskvi (nr. 1220) i time dao temelj za daljnja istraživanja.

U problematici vlaško-ga tiska ističu se povijesne okolnosti nastanka i mjesta tiskare, kao i identitet osobe tiskara. Tako su autori P. I. Köppen, K. F. Kalajdovič i P. J. Šafařík poistovjetili monaha Makarija koji je spomenut u knjigama vlaške tiskare s otprije poznatim Makarijem, tiskarom crnogorskih, cetinjskih izdanja. Ovu je tezu osporio V. Jagić na temelju razlika u umjetničkoj i tehničkoj izvedbi vlaških i crnogorskih knjiga. Novija istraživanja E. L. Nemirovskog, koja za razliku od Jagićevih zaključaka ističu viši stupanj umjetničke obrade u vlaškim izdanjima, ne isključuju posve mogućnost postojanja jednoga tiskara. I S. Godorogea smatra da u identičnost obojice tiskara više ne bi trebalo sumnjati. Na takav zaključak upućuju povijesne okolnosti u kojima se gasi cetinjska tiskara nakon emigracije Đurađa Crnojevića 1496. godine u Veneciju. A tiskar Makarije nalazi novo polje rada u Vlaškoj zbog dobrih vladarskih odnosa Crne Gore i Vlaške. I bitne pojedinosti potvrđuju bliskost crnogorskih i vlaških knjiga: sličnost pogovora vlaško-ga i predgovora crnogorskoga *Oktoiha*, zatim tiskarske osobitosti, kao spajanje slova, gornja linija lijevanih slova i podudarni ukrasni motivi u spomenutim knjigama. Značajan je i veći broj srbizama i prisutnost srpskoga svetačkoga sloja u vlaškim izdanjima, koji su mogli nastati pod utjecajem cetinjskih knjiga.

Budući da o mjestu tiskare ne postoje konkretni podaci, više se lokaliteta spominju kao mogući: Trgovište na jugu Rumunjske, odnosno manastir Dealul u blizini Trgovišta, manastir Bistrița u blizini Bukurešta, a Nemirovski spominje i manastir Snagov kraj Bukurešta.

Makarijevo *Četveroevandelje* poznato je u 24 primjerka, od čega su 22 egzemplara više ili manje potpuno sačuvana i pohranjena na dvanaest različitih mjesta: Atos, Beograd, Cetinje, Peć, Vršac, Bukurešt, London, Moskva, Petrograd, Plovdiv, manastir Rila i Sofija. Jedno evanđelje iz beogradske Narodne biblioteke nestalo je u razaranjima II. svjetskoga rata, a nedostaje i jedan primjerak s Atosa. U ovome izdanju izostavljeni su opisi svakoga pojedinoga primjerka jer su na vrlo temeljit način objavljeni kod Nemirovskog. Godorogea za razliku od Nemirovskog smatra da svi primjerci nisu jedinstveni, tj. da su pojedini dijelovi u kasnijim evanđeljima ponovno otisnuti. Utjecaj je ovoga

ćirilicnoga prvotiska na kasnija izdanja bio vrlo značajan. Makarijevo *Četvero-evanđelje* bilo je glavni ili sporedni izvor ne samo slavenskim i rumunjskim tiskanim evanđeljima, već i prvoj crkvenoslavenskoj tiskanoj *Ostroškoj Bibliji* iz 1581., kao i najznačajnijem ruskocrkvenoslavenskom izdanju iz 1751. tzv. *Elizabetinoj Bibliji*.

U prvotnome obliku tetraevanđelje je sadržavalo 293 lista, a prva i zadnja tri lista nisu bila otisnuta. Većina primjeraka tiskana je na papiru, ali postoje i neki djelomično ili cjelovito tiskani na pergameni, kakav je primjerak otisnut za vojvodu Neagorija Besaraba koji se čuva u bukureštanskom Muzeju umjetnosti. Dimenzije svih primjeraka nisu jednake, jer su listovi bili različito rezani i uvezani, tako da prvotisak iz Sofijske biblioteke ima dimenzije 266x190 mm, a ostali su veličine između 220-297(!) x 160-270 mm. Sam tekst bez inicijala i margina (prema sofijskome prvotisku) pisan je u 20 redaka, veličine 187x116 mm. Većinom su primjerci bili uvezani u drvene korice presvučene kožom, neki imaju uvez iz 16.-17. stoljeća, neki iz 19.-20. stoljeća, a neki su primjerci ostali neuvezani.

Pismo *Četveroevanđelja* pripada mlađemu južnoslavenskomu ustavu (uncijali) nastalu prema kaligrafskim predlošcima liturgijskih rukopisa 14. i 15. stoljeća. Općemu karakteru pisma odgovaraju razmjerno rijetko upotrijebljena nadredna slova i posebne ligature. Na cetinjske tiskovine podsjeća tendencija prekidanja *scriptio continua*, redovito kod nekih riječi, naglasnih cjelina ili složenica. Linearna interpunkcija koja je u upotrebi od sredine 14. stoljeća ovdje ima samo neke osobitosti, kao npr. uporabu križića na više pozicija ili pak nepostojanje cirkumfleksa.

Iluminacija je vrlo raskošna i obuhvaća i jednostavne rubrike i ukrasne rubne zapise, inicijale i ornamente poglavlja. No, ne sadrži ilustracije niti minijature, koje se inače nalaze u bugarskim i srpskim spomenicima 14. stoljeća. U većini primjeraka tekst je otisnut crnom bojom, a glavni naslovi, podnaslovi, kapituli, marginalije crvenim tiskom. Pergamentno *Četveroevanđelje Neagorija Besaraba* ukrašeno je bogatije, zlatnom bojom.

Jezik *Četveroevanđelja* može se okarakterizirati kao srednjobugarsko-crkvenoslavenski ranoga "postjeftimijevskoga" perioda. Detaljno su opisane grafematske, morfološke, sintaktičke, leksičke i frazeološke osobine evanđelja. U grafematici prevladavaju redakcijske karakteristike trnovske književne škole, iako ima i nekih starijih utjecaja. U arhaičnosti gramatike i rječnika osjeća se jak utjecaj crkvenoslavenskih predložaka, a u rubrikama, pa i izvan njih mjestimice je vidljiv i utjecaj mlađega redigiranja. U morfologiji i sintaksi ima više

primjera vrlo slobodne redakcijske intervencije, većinom nastale po uzoru na grčke tekstove, ali i nezavisno od njih. I u leksiku postoji veći broj grecizama, pa i hebraizama u odnosu na starija rukopisna evanđelja.

Makarijevo *Četveroevanđelje* sadrži tekstove svih četiriju evanđelja s uputama za liturgijsko čitanje, koje se nalaze ne samo na početku i kraju perikopa, već i uz rub stranice. Evanđelja su podijeljena na 368 čitanja. Ovakva liturgijska podjela na perikope, koje su označene kraticom *zač(elo)* i ćirilničnom brojkom, nepodudarna je s današnjom podjelom na glave, ali je potvrđena u najstarijim kanonskim evanđeljima, *Assemanijevu* i *Savinjoj knjizi*.

Iako se sva četiri evanđelja tekstološki temelje na atonitskoj verziji ćirilometodskoga prijevoda, iz koje se izvodi i srednjobugarska recenzija trnovskoga patrijarha Jeftimija, bilo je potrebno pobliže odrediti redaktorske predloške. Bugarska znanstvenica Diana Ivanova usporedila je *Četveroevanđelje* s 26 rukopisnih četveroevanđelja i izbornih evanđelja (aprakosa) starobugarske i srednjobugarske, odnosno starosrpske i staroslavenske tradicije. Prema njezinoj analizi proizlazi da je Makarijevo *Četveroevanđelje* tekstološki najrodnije srpskim i ruskim izvorima, i to tetraevanđelju mitropolita Jakova iz Seraja iz 1354. g., *Novomu zavjetu* iz 1355. g. mitropolita Aleksija iz moskovskoga manastira Čudova, tetraevanđelju iz manastira Rila iz 1361.g. i atenskomu tetraevanđelju iz 13. stoljeća. U grafičkom pak oblikovanju najslbličniji su uzori bugarski rukopisi, četveroevanđelje cara Đorđa Tertera iz 1322. g. i Jovana Aleksandra iz 1356. g.

Uvodi u svako evanđelje pripadaju komentaru grčkoga episkopa Teofilakta Ohridskoga (1055-1126). Ovo popularno egzegetsko djelo poznato je kod Južnih Slavena od sredine 14. stoljeća (u fragmentima već od 13. st.), dok je potpuno crkvenoslavensko izdanje objavljeno 1649. g. u Moskvi.

Na kraju tetraevanđelja slijedi liturgijski dodatak koji sadrži popis pomičnih i nepomičnih blagdana kroz crkvenu godinu, kao i komunal i sanktoral. Treba istaknuti da su spomenuti srpski sveci, Sv. Stefan i sv. Sava Nemanjić, koji su navedeni i u *Služabniku* iz 1508. g.

Priređivači ističu da svi tiskani primjerci nisu jedinstveni i da su najvažnija *desiderata* u istraživanju *Četveroevanđelja* upravo tekstološke i grafičke varijante pojedinih egzemplara. A ovako uzorno pripremljeno faksimilno izdanje s opisom tiskovine i iscrpnom bibliografijom sigurno je pravo polazište za takva istraživanja. Upravo zbog toga je i šteta da faksimil nije mogao biti objavljen u boji.

VESNA BADURINA-STIPČEVIĆ